

nyok érvényesülnek, akkor ez nem fogja elősegíteni a hazaszeretet korszerű fogalmának térhódítását.” (312.) Értékekre ügyelő, de a visszahúzó jelenségekkel szemben ingerült igazmondásához is Petőfi az eligazító és bizonyosságot adó példa: „Az igazat, szépet akaró, érte kockázatokat vállaló forradalmár nem mehet ki a divatból... Mert a magatartás lényege nem a mindenároni forradalomcsinálás, hanem a forradalmi szembeszállás

mindenféle eltespedéssel, kényelmeskedéssel, megalkuvással.” (141.) Gyakran használja Fekete Sándor a „kultikus” szót megrovó értelemben. Nos, neki valóban sikerült, s éppen egy kultusz, a Petőfi-évforduló kapcsán, mindenféle „kultikusság” nélkül véleményyt mondani kis és nagy ügyekről egyaránt.

Imre László

ADY ÉS BÖLÖNI PÁRIZSÁBAN

Itóka naplójegyzeteiből. Bevezette, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Illés Ilona. Bp. 1974. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. 207 l.

ROBOTOS IMRE: AZ IGAZI CSINSZKA

Dokumentumriport. Bp. 1975. Magvető K. 206 l.

Ady Endre és Bölöni György személye fűzi egy véletlen társuláshoz szorosabbra e két könyv kapcsolatát. Itóka naplójában többnyire szelíd fényű adomák, diákosan szertelen dévajkodások jókedvű garabonciásaként tűnik elénk a magyar Ugar költője, hogy a későbbiekben barátjának, a „befelé fiú” „György úrnak” jusson főszerep. Robotos Imre „dokumentumriportja” már a címével is Bölöni híres művére alludál, s Az igazi Ady szerzője olykor a vád, de legkivált a védelem tanújaként is előlép a csucsai házastársak áldatlan s alighanem még további tárgyalásokra váró perében. A két könyv azonban annyira külön világ, annyira eltér már a műfajában is, hogy az eddigieken túl bajos volna bármi másban rokonítani őket.

Bölöni Györgynek, Itóka élete a századforduló idejétől emancipálódást kereső és találó értelmiségi asszony egyik lehetséges útját példázza. Nem olvad föl férje szolgálataiban, saját sorsot is teremt. S teszi ezt fokozatosan radikalizálódó, egyre baloldaliabb társadalom- és világszemlélettel. A sokszínű, tanulságos pályáiv ugyancsak felajzza az érdeklődést: mivel árnyalja-gazdagítja Itóka portréját a napló, mi csapódik le benne a két világháborúval is szabdalat kor eseményeiből és lényegéből, mi újat és fontosat tud mondani a szerző a magával összefonódott emberi utakról és sorsokról. Sokat vártunk — csalódnunk kellett.

A kötetben közreadott naplórészletek — noha a válogatás nyilván az értékeket gereblyezte össze — aligha nevezhetők revelációnak. A főljegyzések elsősorú többsége megreked a felszín apró konkrétumainak, a mindennapi élettényeknek a regisztrálásánál, hiányzik a tágas perspektíva, az igazi ön-elemzés, az elvonatkoztatás, az általánosítás készsége és igénye. Ritka kivétellel erősen magánjellegű és magánérdekű dokumentu-

mok sorakoznak egymás mellé. Mily keveset lát meg Itóka — az események, az obligát aggodalmak és nehézségek rögzítésén túl — az I. világháború szomorú lényegéből, s mily beszédesen vallanak ezek az első naplójegyzetek a naivitásig jóhiszemű royalizmusáról, ádáz „muszkagyűlöletéről”, a vilmosi Németország és a monarchia harctéri sikerein ujjongó óráiról. Mintha őt is elsodorná a tömegpszichózis: kezdeti tartózkodása háborús lelkesedéssé hevül. Mihez kezdjünk az előszó tendenciózus állításával, amely egy Ady tisztánlátását és radikalizmusát kölcsönzi Bölöniének? (11.) A következő fejezet — azon túl, hogy csupán gyengéd elfogultsággal minősíthető naplónak (184.) — idillivé stilizált emlékeivel szerel kelemetlen meglepetést, az affektáltan cirádás és szépelgő, bombasztikus bölcsekedésre hajló nyelvezetről nem is beszélve. Ady, Léda, Diósy és mind a többiek egy túlsorduló szeretetben és folytonos ámulatban tobzódó tavaszünnepp átszellemült résztvevői, és — a néhány finom és jellegzetesen női megfigyeléstől eltekintve — mindössze egyvalaki hiányzik a főljegyzésekből: az igazi Ady. A II. világháború Párizsát és Franciaországát idéző naplók morális tisztaságukkal és eltökélt antifaszizmusukkal tiszteletet parancsolnak, noha rájuk telepszik az apró (és gyakorta jelentéktelen) tények kultusza. Két öregedő ember gyengéd idillje, a Kaffkára és Kuncz Aladárra visszarevedő lapok szépsége és melege, néhány barát és harcostárs markáns portréja adja e részleteknek a szikár vagy érzelmes konkrétumok fölé emelkedő értékét. (Viszont az 1940-es menekülés leírása csak jöttundallal tévedhetett Itóka naplójába. Az itt megöröklődő élmények nyilvánvalóan közösek, ám formába öntőjük Bölöni György; a pergőbb, drámaibb stílus, a távlatosabb látás jótékonyan árulkodik.) Az utolsó esztendőkről krónikája a szerző világának további beszűkülését tanúsítja. Az újjá-

születő Magyarországról, majd a diplomáciai küldetéséről nincs érdemleges mondandója Itókának. Felvillan még egy-egy arc és táj, néhány jellegzetes szituáció, olykor egy okos fölismerés (pl. Bölöni mellőztetéséről: 158.), hogy az 1951-es rész már semmitmondássá zsugorodjék.

A kötet gondozóját, Illés Ilonát jószerével csak a közreadás tényéért dicsérhetjük. Mint válogató, sajtó alá rendező bátrabban és többször folyamodhatott volna a kihagyás, a rövidítés módszeréhez. (Kivált az 1939 utáni feljegyzések túrték volna készséggel ezt a műveletet.) Nemesyszer érezzük, hogy Illés rosszul gazdálkodik az anyaggal. Megtart jelentéktelenségbe fulladó részleteket (pl. 1943. május 2., augusztus 10., 1944. augusztus 13., 1949. január 22., 26., április 4., 14. stb.), érthetetlenül megcsonkítja ellenben Itóka jogos kifakadását és Károlyi Mihály panaszát (1948. december 21., illetve 1949. április 9.), holott ez utóbbiakban alighanem fontos tanulságok sűrűsödnek. S a huszonhat esztendőnyi emigráció után csakugyan nincs mondánivalója Bölöninének első hazai élményeiről? (Az 1945. november 3-i bejegyzést rögvét a november 19-i követi.) — Az életrajzot summázó bevezetés itt-ott eszményítő sugallatokat hordoz, főleg Itóka világnézeti fejlődését és közéleti szereplését illetően. Már csak a korkülönbség miatt is nehéz elképzelniük, hogy a napló szerzője Kaffka Margittal járjon középiskolába, s hogy együtt üljenek a nagykarolyi liceum padjaiban (4.), rejtély, miként végezhetett a Tanácsköztársaság nőmozgalmában „jelentős munkát”, ha az utolsó napokban tért vissza Bernből (11.), s ugyanezen ok miatt lehetetlen, hogy bármit is megörökítsen a proletárdiktatúra idejéből (16.). Csökkenti az előző tudományos érvényét, hogy az idézeteknél egyszer a lapszámot, másszor a citált kiadás megjelenésének évét keressük hiába (néhol mind a kettő hiányzik), hogy a biográfiában szeszélyesen váltogatja a bőbeszédűséget a túlzott szűkszavúság.

Bajos elismerően nyilatkozni a jegyzetapparátusról is. Átfedések, önisméltések ernyesztik a fegyelmet: többször is megtudjuk, ki volt Itóka fia (178., 181.), miféle helység Riva (előbb dél-tiroli, majd északolaszországi: 179., 181.), miért került Svájcba Bölöni György 1918 novemberében (11., 183., 201.), mit tett ugyanő a Tanácsköztársaság bukása után (11–12., 184., 201.), hol született a napló írója (4., 189.), ki volt Ács Vilma (188., 189., 191.), mikor íródott és hol jelent meg a Hallja, kend Táncsics (14., 191., 196. — az adatok itt is ellentmondások!...) stb. stb. Minek oly részletesen magyarázni az I. világháború némely vonatkozásait, teljesen fölösleges közírré tenni, kinek a regénye a Színek és évek (194.), mikor halt

meg Ady (196.), kicsoda Júdás (201.) és Szakasitsné (202.), mit jelent a mikádó és a harakiri kifejezés (194.). Kár a jegyzetben lefordítani, amit a napló maga is megadott (50., 185.), s kiváltképpen kár, ha a francia szó nem is szerepel a szövegben (a „marchénoir” 1944. augusztus 24-én)... Nehéz megérteni, miért vonja össze Illés az 1940. június 10-re és 11-re, illetve az 1944. augusztus 26.—27-re vonatkozó magyarázatokat, s miért 14-i dátummal szerepel az, ami 17-ét illeti (198.). S nincs mentség a durva tárgyi tévedésre: az „Elért az Ősz...” kezdetű szakasz *nem* az utolsó strófája Ady közismert versének!

Hanem az eddigiek kicsiny mulasztássá törpülnek, mihelyt újabb szempontokkal közelítünk a kötethez. Illés Ilona azt állítja, hogy a „szövegekben a nyilvánvaló elírásokat, grammatikai zökkenőket megigazítottuk...” (177.) Bizonytalán így történt (semmi nem jelzi a változtatásokat), noha nyelvtani botlás, suta megfogalmazás maradt még elegendő, s nemcsak a naplóban, hanem a bevezetőben és a jegyzetapparátusban is... Ámde törődött valaki a könyv egészének ortográfiájával? — mert annak minősítésére nehéz jelzőket találni. Valószínűtlen, hogy ehhez fogható helyesírási hibagyűjtemény napvilágot látott volna mostanában! Mind-egy, hogy előszó vagy napló-részlet: vessző- és ékezethibák tucatjai éktelenkednek minden oldalon, semmissé váltak az egybe- és különírás szabályai. (Csak „mutatóba” néhányat: „szuezi csatorna”: 4., „Barbus-se”: 13., „körüt-on”: 19., „orszország”: 23., „orcimpakkal”: 43., „öccsről”: 44., „ványadt”: 52., „zsivalyára”: 135., „be-be szólt”: 153., „Kodály-t”: 156., „valásszabadság”: 161., „hollandiát”: 165. stb. stb.)

*

Robotos Imre alighanem *Az igazi Ady* párdarabjának vagy appendixének szánta a maga könyvét. Nem lett azzá, holott a szándék jogos és rokonszenves. Nagy szükség volna az igazi Csinszka arcképre, hiszen Adyval kötött házasságát mindmáig szivárványos legendák övezik, s makacs filiszteri előítéletek parancsolnák Léda elé a csucsai várkisasszonyt. (NB. Diósyné *csak* szerető volt, Csinszka azonban feleség...) Örülni kell tehát a revízió kísérletének, bár kockázatos a vállalkozás: lélekébűv és irodalomtörténéz legyen a talpán, aki a mostanra már jóformán ellenőrizhetetlen hitelű pletykák és híresztelések, tendenciózus beállítások, a pro és kontra kihabzó gyűlöletek és vádaskodások gubancából óvatosan, „sine ira et studio” kigöngyölteti az igazságot. Ne essék félreértés: Csinszka szerintünk sem érdemel túl sok kíméletet, Robotostól azonban semmit

sem kap — ha ugyan nem az ellenkezőjét. Szerzőnk képtelen megőrizni tárgyilagosságát; az eddigi eszményítő akciók túl indulatos reakcióra ingerlik. Harag, irónia, maró szatíra hullámzik végig könyvén, s ez sajnálatosan megzavarja tisztánlátását. Az optika torzít, a „dokumentumriport” elnevezés (14.) műfajtévesztést jelöl. Robotos tollán Csinszka-ellenes pamflet született. Ellenlegenda lép a legenda helyébe: egy majdnem ördögi „fabricator doli” váltaná fel az agyonidealizált Boncza Bertát. Pedig a premisszák gyakran helyesek, épp csak a logikai műveletek és a konklúziók hibáznak többnyire.

Mennyire igaz van Robotosnak abban, hogy a frigy Csinszka részéről aligha volt sorsszerű, sőt tán még jóhiszemű sem. Mennyire igaz, hogy a hozzá írott versek szép és tiszta levegőjű fennsikjárt rútpatvarkodások és kölcsönös boldogtalanság szakadéka határozzák, hogy ez a házasság minden volt hétköznapjaiban, csupán összebúvó gyöngédség cirógató idillje nem. Mennyire jogos, hogy megtépázza Révész Béla színes-regényes „ráfogásait” (ugyanazt tette Király István is a saját Ady-könyvében!) — és még folytathatók! Azzal a beállítással viszont lehetetlen egyetértelnünk, amely önző és kisszerű női fortély, gonoszul ármányos cselszövés esett és számondó áldozataknak mutatja be a költőt. Robotos interpretációjában Ady egy számító hisztérika foglya, az alantas praktikák gyűrűjéből nem szabadulhat, noha — a pamflet nem kevesebbet sugall! — bárki más jobban illett volna hozzá, bárki mással több boldogságot talál. Nem ártott volna alaposabban megszívlelni Bölönikét és Ady Lajosnak — szerzőnkől is citált — figyelmeztetését (14—15., 147—148. és 152.): a poétától eleve idegen volt a házasság és a férfi szerep, illetve egy bizonyos idő elteltével minden szituációt kibírhatatlannak tartott. Nemigen létezett nő, akinek oldalán révbe érkezik!

Robotos gondolatmenete — bárhogy bizonykodjék is az ellenkezőjéről (166—169.) — Csinszka eltökélt fondorkodásának vizsgálatára és (a kelletténél bővebb) dokumentálására összpontosít. Egészen felszínesen és mellékesen érinti csak a házastársak eszményeinek, fölfogásának, világnézetének — szerte diametriális — különbségeit. (128., 169.) Pedig elnagyolás helyett érdemes lett volna ezen a nyomon is továbbhatárolni — mélyebb igazságok reményében.

A hangvétel, az előadásmód, a vonalvezetés nem erőssége a könyvnek. Csaknem mindenben az ingerült elfogultság dominál, s ebben a közegben még a nem ritka jó felismerések is a fonákjukat mutatják. A stílus néhol retorikus, másszor pedánsan tudóskodó, de legtöbbször agresszívan tendenciózus és szájbarágó; nyilván ezért is érezzük, hogy a szerző túlgazolja, túlkomentálja (a sok-

szoros újraidézéstől sem óvakodva) kétségtelenül gazdag anyagát, s nem megnyugtató, hogy gyakorta a jóhiszeműséget nélkülöző feltevések, a „minthák” és a „talánok” hullámain rugaszkozhat csak előbbre. Itt-ott még azoknak is kijut a metsző gúnyból, akik a vád tanújaként sorakoznak föl mögötte, például Tabéry Géának (22.), Boncza Berta számára pedig egyszer sincs irgalom. Önszántából és galádul bűnbe esett — az epilógusban el is nyeri méltó büntetését. A higgadság, a józan mérték hiánya megzavarja Robotost a forráskritikában is. Habozás nélkül készpénznek vesz mindent, ami a Csinszka elleni háborúhoz szolgált municiót. Előbb kijelenti — igen helyesen! — „hogy Dénes Zsófia elfogulatlansága legalábbis kétséges (12.), utóbb azonban hosszú passzusokat idéz tőle, a leghalványabb fenntartás nélkül. Jóval nagyobb baj, hogy perdcső jelentséggel, mintegy koronatanúként vonultatja fel Lám Béla kései emlékezeit. A levéldokumentumok hiteléhez nem férhet gyanú, ámde a memoár egyéb részletei kissé kétesnek tetszenek. Főleg, ha olyan kerek és csattanós, színpadias beállításoktól sem mentes epizód kerekedik elő, mint a pünkösdi leánykérés története (96—103.) Fél évszázad elteltével az emlékezés mechanizmusa különös produkcióra képes! S Robotos attól sem riad vissza, hogy az iménti történetet még tovább gömbölyítse, megtoldja egy kis fantáziával. (150.) Egyébként is tehertertele a könyvnek, hogy szerzője untalan fölcsep pszichológusnak (36., 44., 53., 79., 92., 160. stb.), s legkivált elkedvetlenítő, amikor Ady szerelmi állhatatlanságát első bordélyházi élményéből eredezteti. (56.) Pártatlanságért, objektivitásért kiált az epilógusnak az a részlete is, amely egyértelműen Csinszka nyakába varrja a hagyaték körüli kínos hercehurcák összes ódiáját. Pedig ezek nemcsak őt illetik, az ügy egésze kusza és átláthatatlan. (Vö.: Feljegyzések és levelek a Nyugatról. Bp. 1975. 475.) Az ilyen pontokon különösen érezzük, hogy Robotos elvettette a revízió hangnemét és arányait.

S még egy-két apróbb megjegyzés: a könyv koncepciójához csak mellékesen társul Dénes Zsófia-intermezzo fölsőlegesen hosszúra nyúlók (68—78.) Az idézetek pontos lelőhelyét nem mindig találjuk (pl. 8., 37., 45., 93., 180.), néhol meg az okfejtésbe iktatódik az is, ami a jegyzetanyagba kívánkozik (149—150., 161. stb.). Nem világos a 153. jegyzet utolsó mondata, egy nyilvánvaló elírás pedig korrigálni kellett volna: Bölöni március 26-án láthatta csak a házasságkötésre készülődő Adyt. (130.)

Nem, ez még mindig nem az igazi Csinszka. De erős impulzust adhat, hogy megkeressük végre az igazit.

Lőrinczy Huba